

Is het seksualiseringsproces van richting veranderd?

Cas Wouters

Universiteit Utrecht en Amsterdam School for Social science Research

Samenvatting

Tot tegen het einde van de negentiende eeuw voltrok zich een formalisering van omgangsvormen en een disciplineren van mensen: allerlei emoties en impulsen, vooral die welke golden als 'gevaarlijk', werden steeds strakker en gedetailleerder gereguleerd. Ook seksualiteit, vooral vrouwelijke seksualiteit, werd steeds krachtiger bedwongen. Het was een proces van deseksualisering. Daarna gingen minder afstandelijke en ongelijke verhoudingen samen met een informalisering van omgangsvormen, emancipatie van emoties en voortgaande seksualisering. De emancipatie van seksualiteit betekende dat seksualiteit weer sterker tot het bewustzijn en tot de openbaarheid werd toegelaten, dat de openheid in het uiten van seksuele verlangens groeide. Telkens hebben conflicten en ambivalenties – zoals over flirten, seksuele intimidaties of verkrachting in het huwelijk – aangezet tot het ontwikkelen van manieren van toenadering en afwijzing die voor beide seksen acceptabel zijn. Dergelijke manieren vergden een continu erotisch en seksueel bewustzijn en dat zette aan tot een voortgaande 'seksualisering van liefde' (vooral voor vrouwen) en 'erotisering van seks' (vooral voor mannen). De waardering van dit seksualiseringsproces mag verschillen, zoals blijkt uit termen als pornografisering (1984) en pornificatie (2008), maar alle ambivalenties ten spijt verloopt het in dezelfde richting: emancipatie en integratie van seksualiteit in het dagelijks leven. Ook het pleidooi voor een meer open bespreking van seks en porno op scholen draagt daaraan bij.

Seksualisering en de emancipatie van vrouwen en jongeren

Net als in de andere landen van Europa en in de USA was het ook onder de Nederlandse hogere en middenklassen tot tegen het einde van de negentiende eeuw gangbaar dat jonge mensen elkaar niet konden ontmoeten buiten het toezicht van ouders of chaperonnes. Op een bal of dansavondje mocht een jongeman niet meer dan twee keer met een meisje dansen, want anders had hij 'een oogje' op haar en dat wekte verwachtingen en dus ook verplichtingen. Iedere stap in haar richting werd gedaan onder het toezicht oog van ouders en hun plaatsvervangers. Zich verloven was lange tijd de enige sociaal geaccepteerde mogelijkheid voor jonge mensen om elkaar aan te raken en te liefkozen. Daarna hebben vrouwen en jon-

geren zich steeds verder aan het toezicht van ouders en ouderen onttrokken.

Gedurende de hele twintigste eeuw zijn nieuwe mogelijkheden om elkaar te leren kennen, aan te raken en te liefkozen begeleid door een regen van waarschuwingen en klachten. Deze richtten zich bijvoorbeeld tegen wat nu seksuele voorlichting heet, tegen flirten, te korte rokken en te gemakkelijk en te vaak zoenen. Dat stond gelijk aan het betreden van een hellend vlak dat onherroepelijk naar de afgrond leidt. Ook klonken er regelmatig klachten over de vermindering van hoffelijkheid en het 'verdwijnen van de poëzie' of de romantiek tussen de seksen. Deze klachten en waarschuwingen kwamen voort uit angst voor het (verder) loslaten van de traditionele vrouwelijke onderdanigheid en overgave en tevens voor het opgeven van de traditionele vrouwelijke bronnen van macht en identiteit. Ze weerspiegelen versnellingen in de emancipatie van vrouwen en jongeren zowel als verschillende fasen in de emancipatie van seksualiteit. En omdat dit beklag steeds een krachtig motief is geweest voor cultuurkritiek en romantisering van het verleden kan de geschiedenis van deze traditie niet buiten deze emancipatieprocessen om worden begrepen.

Vrouwenemancipatie strekte zich uit tot vrouwe-

Dr. Cas Wouters, docent/onderzoeker bij Algemene Sociale Wetenschappen van de Universiteit Utrecht, stafid bij de ASSR (Amsterdam School for Social science Research).

Hogeweg 8, 1098CB Amsterdam, T: 020 6655294 E: c.wouters@uu.nl

Met dank aan het Fonds Wetenschappelijk Onderzoek Seksualiteit voor steun en aan Barbara Evers voor commentaar.

lijke seksualiteit: vrouwen werden openlijker erotisch en seksueel. Verminderende ongelijkheid tussen de seksen ging gepaard met 'seksualisering van de liefde' (vrouwen) en een 'erotisering van seks' (mannen) en met toenemende openheid en vrijmoedigheid. Jongeren kregen meer ruimte voor lichamelijke nieuwsgierigheid en seksuele verkenningen. Er groeiden een toenemende sensitiviteit, een grotere tolerantie inzake erotiek en seksualiteit, en een uitbreiding van (het bewustzijn van) de erotische en seksuele aspecten van relaties. Het was een seksualiseringsproces. In dit artikel wil ik een schets van dit proces presenteren en ook een plaats geven aan de recente discussie over hedendaagse ontwikkelingen.

Voor nadere onderbouwing van deze schets verwijs ik naar mijn boek *Sex and Manners* (Wouters, 2004), een internationaal vergelijkend onderzoek naar veranderingen in hofmakerij en seksualiteit sinds 1890.¹

Het dansvraagstuk, het pagekapsel en de amatrice

Een belangrijke stap in de emancipatie van vrouwen en jongeren vond plaats in de jaren twintig, toen meisjes van goede huize zich aan het ouderlijk toezicht onttrokken door naar openbare danslokalen te gaan. Net als nu heerste er angst voor excessen en ook sociale smetvrees: de angst dat jongeren meegesleurd zouden worden door ongedisciplineerde leeftijdgenoten van lager allooi. De morele opwindings daarover was zo heftig dat de regering een onderzoek liet instellen. Het *Rapport der Regerings-Commissie inzake het Dansvraagstuk* (1931) dat hieruit voortkwam, noemde het gevaar van mannen die hun meisje op ongepaste wijze tegen zich aandrukken ('onzedelijk dansen, hartstochtelijke omvatting of betasting en zinneprikkende plaatsing der beenen') en het 'rendez-vous' als vervolg van ontmoetingen in het danslokaal, hetgeen zowat hetzelfde betekende als 'ontucht na sluitingstijd'. Ook de nieuwe manieren van dansen gaven aanstoot, want 'daaraan wordt dikwijls een zeer sexueel karakter gegeven'. Dit was, kortom, de seksualisering van het dansen.

Een ander voorbeeld van seksualisering uit de Roaring Twenties is het pagekapsel. Tot dan droegen vrouwen in het openbaar alleen opgebonden haar. Een vrouw toonde haar (lange) haar alleen los als seksualiteit deel uitmaakte (of ging uitmaken) van de relatie. Vandaar dat het dragen van los kort haar vrouwen in staat stelde zelfbewuster erotisch te zijn en ook zich sterker de gelijke van mannen te voelen. Het was een

symbool van expliciete vrouwelijke seksualiteit, van een nieuwe lustbalans, wég van de oude puriteinse positie waarin goede vrouwen geen plezier hadden in seks en slechte vrouwen in niets anders. In het verlengde hiervan ligt de ontwikkeling van de vrijmoedige erotische blik die begint als vrouwen hun ogen niet langer zedig neerslaan. Ook het steeds openlijker peilen van elkaars erotische en seksuele aantrekkingskracht is een voorbeeld van seksualisering.

De seksualisering onder de jeugd, vooral de arbeidersjeugd, kwam in Nederland ook tot uitdrukking in het woord 'amatrice', dat naar de vrouwelijke amateur in de zin van 'liefhebster' verwees en tussen de jaren twintig en zestig werd gebruikt. In een rapport over het fouilleren (sic!) van vrouwelijk winkelpersoneel werd de amatrice in 1950 nog omschreven als een 'meisje dat zich in los-vaste verhoudingen aan een vriend geeft met als beloning veelvuldig uitgaan – wel te onderscheiden van de beroepsprostitutuee'. Het persoonsstype van de amatrice loste geheel op in de Seksuele Revolutie. Zonder het morele stigma werd de amatrice gewoon een meisje met een vaste vriend, een meisje met verkering. De opwindings over 'breezerseks' lijkt op die over de amatrice omdat het in beide gevallen gaat om seks uit liefhebberij tegen een te geringe betaling.

Seksueel geweld, pornografie en emancipatiekramp

Het voornaamste breekpunt deed zich voor in de jaren zestig. Tot in die jaren bleef er een vanzelfsprekende nadruk op de ondergeschiktheid van vrouwen en dus op adviezen om een berustende, vergevingsgezinde en nederige houding ten opzichte van de mannelijke superioriteit aan te nemen. Pas tijdens de Seksuele Revolutie werd deze traditionele code zodanig aangevallen dat vrouwen seksuele verlangens hebben en dat zij deelnemen aan de openbare discussie over seksualiteit, dus ook over een bevredigender verhouding tussen het verlangen naar duurzame intimiteit (vriendschap, liefde) en het verlangen naar seks, kortom, over een bevredigender lustbalans. Zowel mannen als vrouwen werden geconfronteerd met de 'lustbalansvraag': in wat voor soort relatie(s) is (welke) erotiek en seksualiteit toegestaan én gewenst? Ze raakten betrokken in een collectief leerproces waarin velen al experimenterend, met vallen en opstaan op zoek gingen naar nieuwe idealen en vormen om hun verlangen naar liefde en seks beide te vervullen. De voortdurende veranderingen en conflicten rond de lustbalansvraag

¹ Zie ook mijn bijdragen aan *Waterstof* 30,31,40,42: <http://www.waterlandstichting.nl/?p=waterstof>

dwong continu tot het aanscherpen van het erotisch en seksueel bewustzijn en mede op kracht hiervan heeft de 'seksualisering van liefde' (vooral voor vrouwen) en de 'erotisering van seks' (vooral voor mannen) zich verder doorgezet.

De seksuele revolutie eindigt na het midden van de jaren zeventig toen de aanval van jongeren op de restrictieve seksuele moraal van hun ouders overging in een aanval van vrouwen op het machtsoverwicht van mannen. In verzet daartegen keerden vrouwen in de vrouwenbeweging zich tegen seksueel geweld, en daartoe rekenden zij ook pornografie. Pornografie gold als een uitwas van een slechts op mannelijk genot gerichte seksuele moraal, via welke vrouwen op een dienende plaats worden gehouden. Porno was de leer, verkrachting de praktijk. Behalve een massale 'vrouwen tegen porno'-demonstratie in 1980 waren er talrijke acties tegen pornografie, ook gewelddadige. Ook de in 1984 verschenen ministeriële nota over seksueel geweld keerde zich tegen pornografie en tegen het 'proces van "pornografisering" in de media, in de reclame en in de zogenaamde massalectuur'. Het is in deze context dat het begrip seksualisering in zijn huidige negatieve betekenis gangbaar is geworden.

Deze positiebepaling tegen porno was nog sterk gebaseerd op het romantisch liefdesideaal en vermeed daarom elke openlijke waardering voor seks. In hun verzet tegen 'mannenporno' hebben veel vrouwen zich aanvankelijk vastgeklampt aan het traditionele liefdesideaal. Dit is één van de gronden waarom ik het verzet tegen porno heb geïnterpreteerd als een 'emancipatiekramp', dat wil zeggen als een uiting van de problemen die met de emancipatie van seksuele gevoelens waren verbonden: de aanval op mannenporno als 'beste verdediging'. Het was een 'angst voor de vrijheid' tot vrouwelijk seksueel genot, angst om een seksueel subject te zijn. Zo waren er rond 1980 nogal wat vrouwen die wel een man oppikten voor seks maar zich beslist niet met hem verbonden wilden voelen. Emotionele betrokkenheid ervoeren ze als een obstakel voor plezier in seks en voor het uitleven van seksuele fantasieën. Daarom isoleerden ze seksuele intimiteit van andere vormen van intimiteit: hun seksuele verlangen kwam alleen vrij door het radicaal insnoeren van hun romantische, relationele verlangens, haast even radicaal als vroeger het seksuele verlangen.

Zo ging de emancipatie van seksualiteit bij een voorhoede van vrouwen aanvankelijk gepaard met wat Christopher Lasch 'seksueel separatisme' (Lasch, 1980, p. 250) heeft genoemd. Die apart gehouden seksuele avonturen kwamen ook voort uit vrees terug te vallen op de oude, ingebakken neiging zichzelf in een al te opofferende liefde te verliezen. Deze comparti-

mentering van seksualiteit was een andere uiting van emancipatiekramp, van een specifiek overgangsprobleem in het proces van seksualisering bij vrouwen. Vanwege de vrij onpersoonlijke en op orgasme ingestelde seksualiteit, leek het of ze in dat compartiment doorsloegen naar de traditionele lustbalans van mannen. Renate Rubinstein heeft deze kramp treffend samengevat in het devies: 'Mik niet op het geluk, mik op het orgasme' (Rubinstein, 1983, p. 79).

Na het midden van de jaren tachtig kwam er 'lustherstel'. Eind 1988 noemde Anja Meulenbelt de anti-pornobeweging 'een vorm van puritanisme'. Sindsdien heeft de emancipatie van vrouwelijke seksualiteit zich doorgezet, zijn vrouwen zich sterker als lustsubject gaan ervaren en is naast wederzijdse instemming ook wederzijdse aantrekkingskracht steeds meer een noodzakelijke voorwaarde geworden voor seksuele toenadering. Vanaf de jaren negentig was er een oplopende waardering voor seks én liefde. Het eenzijdig benadrukken van onderdrukking, zoals dat gangbaar was ten tijde van de antipornobeweging werd nu gebrandmerkt als 'slachtofferfeminisme' en als 'slachtofferisme' afgezworen. De dominante lustbalans verschoof weer verder in de richting van een seksualisering van de (vrouwelijke) liefde.

Processen van seksualisering en informalisering

De titel van deze bijdrage 'Is het seksualiseringsproces van richting veranderd?' is een toespeling op de titel van een artikel uit 1976: 'Is het civilisatieproces van richting veranderd?' Die vraag was het brandpunt van een theoretische discussie over de interpretatie van de grote veranderingen in die jaren. De lossere omgangsvormen die zich overal in het Westen verbreidden, tendeerden volgens sommigen in de richting van ontregeling en chaos: steeds meer mensen gaven zich nu te gemakkelijk over aan allerlei 'gevaarlijke' impulsen en verleidingen die ze tevoren als vanzelfsprekend onder controle hielden. Hun vrees voor een toenemend gebrek aan sociale controle en zelfcontrole baseerden ze vooral op voorbeelden van seks, drugs and rock 'n roll, van slechte manieren en (wat later) van criminaliteit. Vandaar die vraag of het civilisatieproces van richting was veranderd.

Mijn onderzoek hiernaar in westerse samenlevingen laat zich samenvatten met de begrippen formalisering en informalisering (1990, 2008). Tot aan de laatste decennia van de negentiende eeuw voltrok zich een formalisering van omgangsvormen en een disciplineren van mensen: allerlei emoties en impulsen, vooral die welke golden als 'gevaarlijk', werden steeds strakker en gedetailleerder beteugeld en gereguleerd door een steeds meer automatisch en autori-

tair functionerend geweten, dat als een ‘tweede natuur’ van reflexen en vaste gewoonten een groeiende maar min of meer blinde macht over de ‘eerste natuur’ uitoefende. Daarna, vanaf het einde van de negentiende eeuw, verloor het proces van formalisering de overhand aan een proces van informalisering: een versoepeling van gedragscodes die gepaard gaat met een emancipatie van gevoelsleven en beide met een verhoging van sociale eisen die aan de zelfcontrole worden gesteld. Vaste en gedetailleerde regels voor omgangsvormen en emotieregulering maakten plaats voor flexibele en procedurele richtlijnen die telkens moesten worden afgestemd op specifieke relaties en situaties, doorgaans ook wat betreft dosering en timing. Sociale controles werden minder strak en autoritair, maar meer omvattend en indirect, waardoor het niveau van wederzijds verwachte zelfcontrole steeg: in vrijwel alle sociale lagen verwachten mensen een meer flexibele en reflexieve zelfregulering, die blijkt geeft van meer sociale kennis en zelfkennis. Er zijn dus meer gedragsalternatieven toegestaan, maar het luistert preciezer hoe, met wie en wanneer welk alternatief wordt gekozen (Wouters, 2008).

En zo ging het in grote lijnen ook met de regulering van seksualiteit en de seksuele omgangsvormen: aan de versoepeling van seksuele codes is een voortgaande indamming van de ‘gevaaren’ van seksualiteit vooraf gegaan. Dat gebeurde door seks steeds verder tot binnen het huwelijk te beperken en door liefde zó vergaand te deseksualiseren middels een even gepassioneerde als geestelijk verheven liefdesideaal dat seks tenslotte werd opgevat als zijn *recht* en haar huwelijkse *plicht*. Voor zijn ‘wilde’ zinnelijkheid was er de uitlaatklep van onpersoonlijke en apart gestelde seksualiteit in de prostitutie – een publiek geheim. Na ongeveer 1890 is dit proces in omgekeerde richting verlopen, werden seksuele impulsen en emoties weer tot het bewustzijn en de openbaarheid toegelaten. Deze emancipatie van emoties en van seksualiteit voltrok zich over de hele linie, ook vóór en buiten het huwelijk en óók in de betekenis van steeds opschuivende geilgrenzen: van blote enkels, los haar, krimpemde rok-lengtes en doorkijkblouses tot aan naveltruitjes met afgezakte doorkijkbroeken en tangaslips. Telkens hebben conflicten en discussies, zoals die over seksuele intimidaties, verkrachting in het huwelijk en *date-rape*, aangezet tot het ontwikkelen van manieren van toenadering en afwijzing die voor beide seksen acceptabel zijn. De noodzaak zich zo te leren gedragen betekende

een voortdurende aanscherping van het erotisch en seksueel bewustzijn.

Soortgelijke processen hebben zich rond sterven en rouwen voorgedaan; ook daar werden de emoties en gebruiken eerst voortdurend strakker gereguleerd waarna ze in de twintigste eeuw weer werden toegelaten. Vrouwen en kinderen gingen bijvoorbeeld weer mee naar de begraafplaats, waarvan ze tevoren waren buitengesloten. De emoties rond seks en dood die in het proces van formalisering steeds verder achter sociale en individuele coulissen kwamen, zijn daar in het proces van informalisering weer achter vandaan gekomen. Hun emancipatie betekent dat ze weer tot het centrum van de persoonlijkheid – het bewustzijn – worden toegelaten en ook tot het openbare leven. Het seksualiseringsproces maakt dus deel uit van een breder proces van emancipatie van emoties, informalisering van omgangsvormen en minder afstandelijke verhoudingen. In al deze processen zijn de sociale eisen aan zelfcontrole gestegen.

Bezien vanuit dit ontwikkelingsperspectief wijst de felle discussie en de snelle verbreiding van het nieuwe begrip ‘pornoficatie’ waarschijnlijk op een versnelling in het proces van seksualisering. Ook de felle tegenstellingen – ‘men is of preuts en conservatief, of vrijgevochten en liberaal’ (nota Plasterk 2008) en ‘het risico van kampvorming’² – wijzen op een tweestrijd tussen meer traditionele omgangsidealen en meer geëmancipeerde, een tweestrijd die zich voordoet op twee niveaus, zowel tussen als in mensen. Het gaat hier om een regelmatigheid: telkens wanneer traditionele sociale en psychische scheidslijnen onder vuur liggen en aan kracht inboeten, doet die tweestrijd zich in verhevigde vorm voor.

Ook eind jaren zeventig tot midden jaren tachtig, toen de vrouwenbeweging zich sterk maakte tegen seksueel geweld, deed deze regelmatigheid zich voor. In die periode kwamen twee begrippen bovendrijven: seksualisering en pornografisering. Het neologisme pornografisering haalde in 1984 de ministeriële gelegenhedennota, maar bleek toch een (politiek) gelegenhedenbegrip, waarschijnlijk net als pornoficatie nu. Beide begrippen zijn politiek en moreel geladen verbijzonderingen van seksualiseren en seksualisering.

Seksualisering als begrip

Het trefwoord ‘sexualisering’ werd waarschijnlijk in 1942 aan het WNT (*Woordenboek der Nederlandse Taal*) toegevoegd; na de definitie: ‘Het in be-

² Uit de inleidende tekst van de folder voor het congres van de Nederlands Vlaamse Federatie Seksuologie *Pornoficatie van de samenleving*, gehouden op 6-3-’09 te Antwerpen.

trekking brengen met de sexualiteit; het op den voorgrond stellen van de sexualiteit', volgen twee voorbeelden. Een daarvan is ontleend aan *Prostitutie en maatschappelijk werk*, een rapport uit 1964: 'De seksualisering van onze cultuur, zoals die in pers, boeken (en boekjes), film, enz. wordt gebracht' (p.28b). Deze stellingname en formulering lijken op die van de *Nota Sexueel geweld* uit 1984 (ook de 'boekjes' en 'de zogenaamde massalectuur' verwijzen waarschijnlijk naar hetzelfde). Maar in tegenstelling tot de *Nota* nam dit rapport van het Nationaal Comité van Instellingen voor Zedelijke Volksgezondheid juist afstand van de ook in 1984 nog geldende repressieve zedelijkheidswetten uit 1911.

Deze wetten waren met de niet onbelangrijke steun van de feministische anti-prostitutiebeweging tot stand gekomen. De feministen van de eerste golf zagen prostituees namelijk niet langer als 'verachtelijke wezens' maar als slachtoffers van de sexualiteit van mannen. Zij steunden de repressieve wetten van minister Regout om zo mannen tot kuisheid te helpen dwingen. Prostitutie vormde dus 'een *negatief referentiepunt* in de beweging voor gelijke rechten van vrouwen' (Boutellier, 1993, p. 158). Dat lag geheel anders voor de feministen van de tweede golf: prostitutie bleef niet alleen verschoond van acties, prostituees verwierven zelfs de steun van een groot deel van de vrouwenbeweging. Het negatief referentiepunt lag dit keer bij het seksueel geweld van mannen tegen vrouwen, vooral incest, verkrachting en pornografie. Rond 1911 en 1980 steunden vrouwen dus repressief zedelijkheidsbeleid. Nu ook weer?

Ook het andere voorbeeld van 'sexualiseering' uit het WNT is relevant: 'We streven naar een relatieve desexualisering van het lichaam, d.w.z. dat het lichaam langzamerhand niet meer het seksuele kruitvat is dat op elk ogenblik kan exploderen. Er ontstaat thans een situatieve sexualisering van het lichaam. Driften en lichamelijke verlangens gaan een rol spelen al naargelang de situatie door onszelf sexueel liefdevol wordt gemaakt.' Dit voorbeeld, ontleend aan *Nette en onnette Woorden* (Huisman e.a., 1962, p. 40), staat door de nadruk op 'relatieve desexualisering' nog duidelijk in de traditie van repressieve omgang met sexualiteit. Ook de belangrijkste motivering voor die traditie wordt geformuleerd: het gevaar dat 'het seksuele kruitvat ... elk ogenblik kan exploderen'. Het 'seks is liefde' dat aan het eind van dit citaat klinkt, kreeg een paar jaar later een luid 'fuck romance!' als pendant. Toen verloor de lange traditie van repressieve omgang met sek-

sualiteit zijn dominantie aan een permissieve omgang tussen 'consenting adults'. Al gauw werd sexualiteit vooral ervaren als een onmisbare bijdrage aan de emancipatie van individuen en de verhoging van maatschappelijk welzijn. Het seksualiseringsproces kwam in een krachtige stroomversnelling.

Volgens het WNT komt het begrip 'sexualiseering' uit het Duits, Engels (1889) en Frans (1914), jaartallen die suggereren dat de processen van sexualisering en informalisering ongeveer tegelijk – rond 1900 – de overhand kregen over de processen van formalisering en desexualisering. Zoals gezegd waren sexualiteit en erotiek in het formaliseringsproces steeds verder achter sociale en individuele coulissen geraakt, om in het informaliseringsproces weer toegelaten te worden tot het individuele en openbare leven. Maar het begrip sexualisering verwees slechts naar een individueel en niet naar een sociaal proces. Dat geldt voor de definitie in het WNT – 'het in betrekking brengen met de sexualiteit'³ – en ook voor die in de *Van Dale* (1.3 plus): 'een seksuele vorm of functie krijgen, in de sexualiteit opgenomen worden'.

Ook in de seksuologie verwijst 'seksualiseren' vooral naar (losse) individuen: 'Mensen die sterk seksualiseren, creëren de vele seksuele prikkels die zij waarnemen zelf, in een actief proces. Men bekijkt de wereld door een seksuele bril, fantaseert veel en zoekt prikkelende situaties op' (van Zessen & Sandfort, 1991, p. 120). Van hier is het maar een kleine stap naar de veronderstelling dat 'geseksualiseerde' lieden seksueel gepreoccupeerd zijn, dat zij seks op een onaangepaste wijze inzetten, namelijk in een situatie waar dat niet adequaat is. Deze negatieve lading lijkt te zijn meegekomen in de nieuwe betekenis die wél verwijst naar een sociaal proces: de uitbreiding van sexualiteit in het dagelijks leven. Toch werd dit sociale proces al rond 1890 dominant over het voorafgaande proces van desexualisering, de 'verdringing van het seksuele uit de openbaarheid', woorden van Van Ussel (1968), volgens wie 'de emancipatie van het seksuele' rond 1870 begint.

De beide sociale processen van desexualisering en sexualisering worden nauwelijks bestudeerd, zeker niet in onderling verband. Over het seksualiseringsproces wordt vooral gemoraliseerd, zoals de begrippen pornografisering en pornificatie al aangeven. Dat komt ook door het gebrek aan theorie over de ontwikkelingen in de codes en manieren waarop de seksen (en de klassen) toenadering zoeken dan wel afstand

³ Bovendien klinkt 'de sexualiteit' hier nogal essentialistisch, als een afgerond product.

houden. Neem de manier waarop onderzoekers in een ministerieel rapport twee bedrijfsafdelingen typeerden. Ze gebruikten de term ‘geseksualiseerde werksfeer’ voor afdelingen waar veel seksuele intimidaties voorkomen en een vrij groot machtsverschil tussen de seksen bestaat. Een afdeling waar het machtsverschil tussen de seksen gering is en een emancipatorische omgangscade heerst noemden ze ‘geëmancipeerd’. Maar ook van deze ‘geëmancipeerde’ afdeling kan op goede gronden worden gezegd dat er een ‘geseksualiseerde werksfeer’ heerst, maar dan in de procesbetekenis. Die emancipatie heeft zich immers ook uitgestrekt tot de seksualiteit: ‘op “elkaar aanraken” heerst bepaald geen taboe; men staat er positief tegenover en het initiatief gaat overwegend van beide seksen uit’. Op die afdeling werden ook ‘vrije en openlijke opmerkingen gemaakt e.d. maar in een sfeer van gelijkwaardigheid. Er heerst daar allerm minst een zakelijke of formele werksfeer’ (de Bruijn & Timmerman, 1986, pp. 148-161).

Bij herhaling heb ik geprobeerd deze betekenis ingang te doen vinden. In een recensie van de *Nota Seksueel Geweld* uit 1984 wees ik op een motor van het seksualiseringsproces: ‘Omdat niemand het leuk vindt om afgewezen te worden en niemand toenadering steeds op even hoge prijs stelt, ging de seksualisering van het dagelijks leven gepaard met een verfijning van de antennes voor zowel toenaderings- als mijdingsgedrag’ (Wouters, 1985, pp. 1342-1343). In een bespreking van een drietal door de overheid geëntameerde studies constateerde ik dat zowel mannen als vrouwen zich in de jaren zestig en zeventig véél bewuster zijn geworden dat (en hoe) ze elkaar op erotische en seksuele kenmerken en aantrekkingskracht beoordelen: ‘het hoort bij de seksualisering van het dagelijks leven’ (Wouters, 1986, p. 25). Weerklank bleef uit. De publieke discussie blijft gedomineerd door mensen die het begrip seksualisering koppelen aan angsten en gevaren – het ‘kruitvat dat elk ogenblik kan exploderen’, niet of nauwelijks met de emancipatie van lust en lichamelijkeheid. Ze houden vast aan de traditie van het ‘antiseksueel syndroom’ (Van Ussel). Intussen zet het seksualiseringsproces door.

De nota ‘sexueel geweld’, de nota-Plasterk en sociale wetenschap

Momenteel is er een tweede aanval op porno en seksualisering; beide zijn vooral door vrouwen gedragen en in ministeriële emancipatienota’s vertolkt. De nota uit 1984 was wellicht politiek adequaat, maar een aanfluiting van sociale wetenschap. De ervoor verantwoordelijke staatssecretaris scheerde psychisch en fysiek geweld over één kam, stelde dat ook zonder

‘strikt sexuele handelingen’ van seksueel geweld sprake kan zijn omdat daarvoor essentieel is ‘dat vrouwen tegen hun zin worden beoordeeld op hun seksuele kenmerken’ (p.4). Het was een directe vertolking van de destijds gangbare dwingende preoccupatie met onderdrukking en vernedering. Die wekte vaak de indruk dat die vernederingen zélf ook vaker voorkwamen, terwijl het omgekeerde het geval was. Vrouwen en jongeren hadden zich immers in de voorafgaande decennia met succes onttrokken aan het overwicht en het toezicht van mannen, ouders en ouderen. Toen de traditionele regels voor toenadering tussen de seksen waren teruggebracht tot de noodzakelijke voorwaarde van wederzijdse instemming, was iedereen gedwongen een grotere gevoeligheid inzake erotiek en seksualiteit te ontwikkelen. In dat proces is het accentueren van uiterlijke tekenen van stand en status overschaduw door het accentueren van seksuele aantrekkelijkheid, een seksualisering van de zelfpresentatie.

Ook de beleidsnota van Plasterk *Meer kansen voor vrouwen* is een politiek document en een aanfluiting van sociale wetenschap. Wie in de samenvatting leest ‘nu is de vrijheid voor veel jongeren zo groot dat emancipatie ook verbonden raakt met de risico’s van grenzeloze vrijheid ... in het bijzonder op het gebied van seksualiteit’, verwacht nadere onderbouwing, maar die blijft uit. Ook onder ‘subdoelstelling 3.6: Het verkrijgen van inzicht in de gevolgen van de seksualisering van de rol van meisjes en vrouwen in de maatschappij’ staat niet meer dan: ‘Ook in Nederland zijn er aanwijzingen dat de confrontatie met seksueel getinte beelden van invloed zijn op seksueel gedrag en het zelfbeeld van jongeren.’⁷³ De noot verwijst naar een rapport waarin staat dat ‘empirische bewijzen ontbreken’. Het verbaast dus niet dat de nota Plasterk prioriteit legt bij ‘een gedegen verkenning van de effecten van de seksualisering in de maatschappij op (de fysieke en mentale gezondheid van) meisjes en jongens.’ Maar is er niet evenzeer behoefte aan een gedegen theorie over ontwikkelingen in deseksualisering en seksualisering?

De genoemde noot in de nota Plasterk verwijst naar het RutgersNisso Rapport *Tienerseks* uit 2007; de daarin gepresenteerde ‘aanwijzingen’ zijn suggestief, gemakkelijk om te draaien en dus onhoudbaar. Neem de ‘aanwijzing’: ‘Jongeren die meer dan gemiddeld naar seksueel getinte televisiebeelden kijken, lopen wat betreft seksueel gedrag 9 tot 17 maanden vóór op jongeren die hier minder vaak naar kijken.’ Deze ‘aanwijzing’ kan evengoed luiden: ‘Jongeren die wat betreft seksueel gedrag 9 tot 17 maanden vóórlopen op andere jongeren, kijken meer dan gemiddeld naar seksueel getinte televisiebeelden.’ Die omdraaiing is min-

stens even plausibel. Het gaat hier om statistische correlaties waarvan de betekenis onduidelijk is, maar die uit vooringenomenheid en/of onkunde toch als ‘aanwijzingen’ zijn opgevat.

Ook het inmiddels vrijgegeven onderzoeksrapport *Seksualisering: reden tot zorg?* brengt niet de bedoelde ‘gedegen verkenning’. De vraag ‘Veroorzaken de media bepaalde gevoelens, gedachten en gedrag, of kiezen jongeren juist die media die aansluiten bij hun eigen visie en behoeften?’ blijft onbeantwoord. Het wordt een vraag naar ‘de kip en het ei’ genoemd. Toch menen de auteurs dat ‘een tweede meting binnen de groep die heeft deelgenomen aan de panelstudie’ uitsluitel kan geven (de Graaf e.a. 2008: 119). Ik geloof dat niet. De interpretatieproblemen blijven, net als bij de talloze studies naar de relatie tussen gewelddadig gedrag en het kijken naar geweld in ‘de media’. Ook daar is nooit meer gevonden dan een samenhang, geen oorzakelijk verband.

De nota Plasterk maakt het bont. Na de zin ‘Zo lijkt de nu heersende seksuele moraal onder jongeren tot een verruwing van seksuele omgangsvormen te leiden, waardoor de lichamelijke integriteit en veiligheid van meisjes in gevaar komt’ volgen een aantal voorbeelden uit het RutgersNissorapport *Seks onder je 25^e* (de Graaf e.a. 2005). Deze zijn zo eenzijdig geselecteerd dat de rechtsgeleerde Cees Maris schrijft: ‘Dit alles wijst erop dat de Emancipatienota eenzijdig is uitgegaan van een moralistische ideologie over seksualisering, waarna selectief materiaal is gezocht om dit vooroordeel te ondersteunen.’ *Seks onder je 25e* toont juist aan dat Nederlandse jongeren merendeels hoogwaardige seks bedrijven. Maris concludeert dan ook dat de uitkomst dat ‘Eén op de zes meisjes en één op de twintig jongens onder de 25 is wel eens wordt gedwongen tot het verrichten of ondergaan van seksuele handelingen die men eigenlijk niet wilde’ dus niet betekent ‘dat hun verdere seksleven is ontwricht’ (Maris, 2007). Wat die dwang wél betekent is onduidelijk⁴ en omdat de vraag naar dwang in soortgelijk onderzoek niet eerder is gesteld, kunnen deze uitkomsten vrijwel alleen worden vergeleken met die uit het onderzoek van Nel Draijer (1990). Daaruit bleek dat 34% van de vrouwen voor het 16e jaar enige vorm in seksueel geweld heeft meegemaakt. In 2005 was dat ongeveer 10%, een daling van 65%. De nota Plasterk gaat hieraan voorbij en gebruikt ambigue non-kennis over dwang voor het (politiek) uitbaten van angst: *fearmongering*.

Ook slordige of afwezige documentatie wijst daarop; ik volsta met het sterkste voorbeeld. De nota (p.61) stelt: ‘Tienermeisjes die seksuele handelingen verrichten in ruil voor een drankje, een prepaid telefoonkaart of een dure spijkerbroek, uitdagend ondergoed voor jonge meisjes in de schappen van het warenhuis, meisjes die chirurgische ingrepen aan hun geslachtsorgaan ondergaan. Met dit soort verschijnselen worden we via de media bijna dagelijks geconfronteerd. Deze ontwikkeling wordt ook wel de “seksualisering van de samenleving” genoemd.’⁶⁴ Dit is een nogal heftige bewering, maar de noot verwijst naar iets – ‘Activiteiten en ontwikkelingen in 2006-2007 RutgersNissoGroep’ – wat op de site van die groep niet valt te vinden. Wie ‘Activiteiten en ontwikkelingen in 2006-2007’ in zijn geheel googelt krijgt geen andere treffer dan de nota van Plasterk zelf.

Pornoficatie?

Op dit moment dreigt de misstand in de verhouding tussen seksualiseren als procesbegrip en als moreel begrip ernstiger te worden vanwege de tendens om het hele begrip te vervangen door pornoficatie. Dit verhoogt de ontvankelijkheid voor morele verontusting en verontwaardiging. Echter, de emancipatie van seksualiteit sinds pakweg 1890 kan wél met behulp van het begrip seksualisering worden begrepen en bestudeerd, niet met het begrip pornoficering. Bovendien zet dat begrip aan tot een concentratie op videoclips en internet, waardoor het lijkt of seksualisering geen geschiedenis heeft die verder teruggaat dan Snoopy Dogg en www.neuken.nl.

Zowel de beleidsnota van Plasterk als *McSex. De pornoficatie van onze samenleving* van Myrthe Hilkens (Hilkens, 2008) beschrijven allerlei uitwassen onder de noemers seksualisering en pornoficatie. Het aantal mensen voor wie het verlangen naar seksuele bevrediging domineert boven het verlangen naar relationele intimiteit is niettemin beperkt. Uiteraard is het zaak om problemen uit die groep gericht aan te pakken, maar in de samenleving als geheel is het ideaal van een harmonieuze verbinding van die beide verlangens geenszins verbleekt, integendeel. Dat blijkt niet alleen uit onderzoek zoals *Seks onder je 25^e*, maar bovendien volgt het uit de sterk gegroeide intimiteit in de verhoudingen waarin jongeren zijn opgegroeid en die ze ook voortzetten in de vorm van hogere verwachtingen en eisen aan intieme relaties. In de puberteit wordt dit relationele verlangen via experimenten na-

⁴ Wat wel duidelijk blijkt is een klassenverschil: laag opgeleide jongens en meisjes zeggen veel vaker ooit tot seks te zijn gedwongen (respectievelijk 5,4 en 21 procent) dan hoog opgeleide jongens (2,1 %) en meisjes (13%). Omdat mensen uit lagere klassen in meer ongelijke verhoudingen leven, ligt het voor de hand dat zij meer dwang ervaren en uitoefenen, inclusief seksuele dwang.

der afgestemd op het verlangen naar seksuele bevrediging en/of naar bevrediging van seksuele nieuwsgierigheid. Het zoeken naar een harmonieuze verhouding tussen beide verlangens kan lang duren, voor steeds meer mensen duurt het ook langer, maar dat komt veel eerder omdat de eisen van vertrouwelijkheid en intimiteit zo sterk zijn gestegen, niet omdat ze zijn gedaald.

Liefdevoller opvoeding tot zelfverzekerder zelfsturing

Al minstens een eeuw zijn de verhoudingen tussen de vrouwen en mannen niet slechts gelijk maar ook intiemer geworden, net als die tussen ouders en kinderen. Dat maakt het onwaarschijnlijk dat jongeren de intieme vertrouwelijkheid van zulke relaties zullen willen of kunnen missen. Een liefdevoller en behoedzamer controle op de zelfcontrole van jongeren heeft ook het vertrouwen in hun mogelijkheden tot zelfcontrole doen groeien (Wouters, 2004). Deze sterker op zelfsturing gerichte opvoedingsstijl is sedert 1958 als 'op liefde gerichte disciplinerende' bekend geworden. Dat gebeurde door een klassiek artikel van Urie Bronfenbrenner. Daarin beschreef hij hoe ouders uit de middenklassen sinds de jaren dertig permissiever werden en hun kinderen meer gingen koesteren, terwijl het opvoedingsregime van ouders uit de arbeidersklassen restrictiever en hardhandiger bleef (1958). Ook uit ander Amerikaans onderzoek blijkt dat ouders gedurende de hele twintigste eeuw steeds meer waarde zijn gaan hechten aan eigenschappen die met de autonomie of zelfregulering van hun kinderen te maken hebben, terwijl ze tevoren meer belang hechtten aan gehoorzaamheid aan het gezag van ouders en institutionele autoriteiten (Alwin, 1988). Steeds meer kinderen kregen dus een liefdevoller opvoeding waarin een sociale controle gericht op gehoorzaamheid ondergeschikt raakte aan sociale controle gericht op zelfcontrole, zelf denken, zelf grenzen aftasten en zelf bepalen. De emancipatie van seksualiteit is dus gepaard gegaan met een opvoeding in meer gelijke en liefdevolle verhoudingen en sterker gericht op zelfsturing.

De zelfverzekerde zelfsturing die leidt tot een vrijmoedig en gezaghebbend 'nee' tegen ongewenste toenadering moet worden geleerd, net zoals de vereiste subtiliteit, fijngevoeligheid en flexibiliteit bij het toenadering zoeken. De meeste ouders steunen hun kinderen bij het verkennen van grenzen, het maken van keuzen en het leren 'nee' zeggen. Doorgaans gaat ze dat goed af en blijkt het effectief. De nota Plasterk stelt dat de staat jongeren moet beschermen tegen de uitwassen van seksualisering door de ouders te 'ondersteunen bij het stellen van normen of grenzen.' Maar dat is heel wat anders dan leren 'nee' zeggen: in de

formulering van de nota ligt de nadruk eenzijdig op repressie van kinderen door ouders. De 'ondersteuning' van ouders betekent vooral dat kinderen moeten leren gehoorzamen. Te leren een zelfverzekerd en openlijk seksueel object én subject te zijn, stelt hogere eisen. De blauwkous van rond 1900 en de tuinbroek-feministe van rond 1980 waren wel zelfverzekerd, maar meestal niet zelfverzekerd seksueel, niet als seksobject en al helemaal niet als sekssubject.

Internetseks

De jeugd van de generatie waartoe ik (1943) behoor was onderworpen aan een tamelijk repressieve sociale controle, zowel op de omgang tussen de seksen als op de toegang tot beeldmateriaal waarmee seksuele nieuwsgierigheid en/of het verlangen naar (een brandpunt voor) seksuele opwindning kon worden bevredigd. Onder de kop 'Ik was een late masturbeerder' beschrijft Kees van Kooten in *Hollands Diep* (oktober 2008) hoeveel moeite het hem in de jaren vijftig kostte om seksueel opwindend beeldmateriaal te vinden. Hij was fortuinlijker dan ik want hij wist een boek met naaktfoto's te stelen van een oom, terwijl ik moest volstaan met de decolletés in bladen als *De Lach* en *Bolero*. De generatie daarna had de *Chick* en de *Candy*, al heel wat explicieter materiaal maar nog niks vergeleken met wat op internet 'maar één muisklik verwijderd' is. In zijn stuk gebruikt Van Kooten herhaaldelijk die zinsnede 'maar één muisklik verwijderd...' maar niet anders dan in positieve zin. Hij benijdt de huidige jeugd die muisklik zoals ik hem met terugwerkende kracht zijn fotoboek benijdt. Je kunt daar ook jaloers op zijn en dat uiten door over de teloorgang van de goede zeden te klagen om vervolgens op meer controle en repressie aan te dringen.

Een dergelijke aandrang richt zich op porno, het 'titelvoorbeeld' van 'pornificatie'. Het seksueel verlangen wil worden bevredigd, gevoed en geprikkeld. Porno is seksueel stimulerend en wordt gebruikt als afrodisiacum, als hulpmiddel voor mensen die willen masturberen. Wie in porno een voorbeeld ziet en denkt dat het pornozaad op haar lijf of gezicht wordt gespoten om een andere reden dan het kijkersgenot is tamelijk onnozel of behoort tot een andere 'kwetsbare' groepering, niet tot de doorsneejeugd. 'Voor die kids is het tijd om maatregelen te nemen', schrijft Hilkens en daar heeft ze gelijk in (Hilkens, 2008, p. 77). Maar op dezelfde bladzijde overdrijft ze het gevaar van seksualisering weer en smeert ze haar morele verontwaardiging uit over alle kids, over ons allemaal. Of en hoe degenen die 'geloven' in porno bereikt kunnen worden, is een praktische vraag. Maar een eenzijdige en overdreven voorstelling van zaken 'maakt de roep

om goede seksuele voorlichting en bestrijding van vrouwonvriendelijke porno, waar ik helemaal achter sta, een stuk ongeloofwaardiger', schreef Olga Loeber, arts Rutgershuis Oost, in *Opzij* (december 2008). Niet de seksualisering is dan doorgesloten, maar de morele verontwaardiging erover.

Via internet komen mensen niet alleen gemakkelijk aan porno maar ook aan elkaar. Veel internetdating staat in het teken van seks en vaak genoeg ook van instant seks. Het gaat dan onomwonden om het vinden van een 'lekker ding'. Jongeren die zo ervaring willen opdoen, kunnen zo'n internetcontact veel makkelijker verbreken dan bijvoorbeeld een seksueel intiem contact binnen de groep van jongens en meisjes van school of daaromtrent. Vergeleken daarbij is seks met een internetcontact vrij anoniem en dus lekker veilig (als je veilig vrijt tenminste). De vrijheid die internet biedt, lijkt daarmee op 'stadslucht' die 'vrij maakt'; het is de vrijheid te kunnen ontsnappen aan de directe sociale controle van het dorp. Internet heeft 'stadslucht' naar de provincie gebracht. De mensen daar kreunen en verlustigen zich, soms allebei.

Op contact- en datingsites presenteren leden zich via profielen met foto's en teksten die variëren van licht erotisch tot ronduit seksueel. Dat laatste is vrijwel standaard op sites voor 'adult dating'. Daarvan hier twee voorbeelden waarvan ik me voornamelijk afvraag hoeveel concurrentie de gevestigde prostitutie ervan ondervindt. Een site die zichzelf aanprijst met: 'wordt vandaag lid en bedrijf vanavond de liefde' is <http://adultfinder.com/>. Daarop staan profielen van 'hete leden' (wie nog niet is ingeschreven ziet vrouwen) die je kunt 'uitnodigen als vriend(in)'. In de zelfaanprijzingen staat seks meestal voorop, soms wat minder direct: 'ben een spontane meid, hou van uitgaan, films kijken romantisch eten en de rest zoeken jullie maar uit hahaha'. Wat verder op het pad van de lust ligt de site <http://www.fling.com/>, een 'online dienst voor erotische contactadvertenties voor volwassenen', waar de leden hun heetheid in vlammetjes uitdrukken en waar in het profiel (weer van vrouwen) 'op zoek naar Fetish' (geschreven met een hoofdletter) de meest gebruikelijke aanprijzing lijkt.

Internet kent ook allerlei vrienden- en jongerensites. Die variëren nogal, haast net zo sterk als het echte leven. Op jongerensites zijn de profielen meestal sexy. De emancipatie van seksualiteit en de integratie ervan in het dagelijks leven heeft betekend dat niet sexy of asexueel zijn steeds sterker als schrikbeeld fungeert. Hilkenz beschrijft hoe haar zus in haar profiel op de jongerensite *Partyflock* foto's had opgenomen waarop zij met diep decolleté tegen een strippaal 'leunde'. Al haar vriendinnen zetten zulke foto's van zichzelf online,

verdedigde zus zich. Des te erger, vond moeder, want iedereen kan met die foto's aan de haal en wat als ze bij een toekomstige werkgever terecht komen? Veel jonge meisjes zien er kennelijk geen been in een uitdagend verleidelijke foto op een datesite te zetten. Ja, ze zijn openlijk geïnteresseerd in seks, maar dat betekent niet dat ze ook vrij beschikbaar zijn, nee, allen zijn wel geroepen, maar uitverkiezen doen ze zelf. Ze schamen zich niet, tonen zich openlijk en zelfverzekerd seksueel. Blijkbaar ligt het plaatsen van uitdagende foto's in je profiel op een jongerensite in het verlengde van het vrijmoedig kijken naar mannen, terwijl die erotische blik weer in het verlengde ligt van het losse haar. Overigens maken veel jongeren hun profielen na een tijdje weer minder expliciet, waarschijnlijk vanwege overmaat van ongewenste reacties (NRCH 6.1.09).

Schaamscheren

Ook het (kaal)scheren van schaamdelen, een trend onder jongeren, geldt als voorbeeld van 'pornificatie'. Die gewoonte zou uit de pornosfeer stammen. Uit de prostitutie is ook mogelijk. Veel inmiddels volkomen geaccepteerde nieuwigheden in het seksualiseringsproces komen daar vandaan. Tegenstanders hebben die nieuwe manieren telkens met schande proberen te overladen door op de herkomst uit die kringen te wijzen. Maar die aantijging verliest zijn angel in het besef dat de voorhoede in de kunst van flirten en verleiden vrijwel steeds uit 'vrouwen van lichte zeden' bestaan moet hebben – later ook uit vrijgevochten homoseksuelen. Flirten en dating komen er vandaan; het woord 'date' betekende aanvankelijk een afspraak met een prostituee. Zelfs de 'kameeradschappelijke omgang tusschen de geslachten' komt uit de prostitutie. Dat gebeurde in de jaren twintig toen de waardering voor de 'nieuwe vrouw' de overhand kreeg op de aversie tegen haar lichtzinnigheid. De oude hoffelijke omgangsvormen boden geen ruimte voor flirten en vrijages, maar door de eisen van eerbetoon te versoepelen schiep de "nieuwe vrouw" voor mannen de mogelijkheid om op een meer ontspannen wijze van haar gezelschap te genieten – een voordeel dat vrouwen uit de lagere klassen en prostituees altijd al hadden uitgebuit' (Curtin, 1987, p. 280).

Wisseling van verlangen: van meer seks bij de liefde naar meer liefde bij de seks

Sinds het einde van de jaren tachtig raakte de lustbalans steeds hoger gespannen: aan de ene kant groeide de sociale aanvaarding van het vrijmoedig verkennen van seksuele verlangens, terwijl tegelijk zowel het huwelijk als andere vormen van duurzame intimi-

teit (weer) aan intensiteit en betekenis wonnen. Dat laatste impliceerde ook hogere verwachtingen van en eisen aan een liefdesgezel, terwijl het eerste meer ruimte betekende om de zelfstandige kracht van seksuele verlangens te verkennen door er beheerst aan toe te geven. Daardoor verloren de condities die tot compar-timentering van seksualiteit hadden aangezet steeds meer aan kracht en groeide een generatie op waarvan steeds meer vrouwen konden uitgroeien tot seksueel subject. Bovendien wonnen ze aan zelfstandigheid door te werken voor een eigen inkomen. Hun carrièreplanning ontmoette echter tegenwind vanwege flexibilisering, deregulering en andere vormen van 'pre-carisering' van de arbeidsmarkt. De vrouwen van deze generatie werden dus zowel in hun carrière als in hun intieme relaties geconfronteerd met oplopende eisen; het zijn condities die begrijpelijk maken waarom steeds meer seksuele loopbanen werden gekenmerkt door seriële monogamie: kortere en langere, elkaar afwisselende liefdesrelaties met tussendoor wellicht een seksueel gevarieerd leven.

Deze generatie van lustsubjecten is geboren in de jaren tachtig en het zijn dus als het ware de kinderen van de generatie vrouwen waaruit rond 1980 zo'n krachtig protest tegen porno en 'pornografisering' oprees. Het zijn vooral deze dertigers die het huidige protest tegen porno en instant seks vertolken en die (slow) seks terugwillen als *haute couture*. Ze verlangen naar een lustbalans waarin seksuele bevrediging is gekoppeld aan een duurzame relatie tussen de partners die voor elkaar zowel lustsubject als lustobject zijn. Rond 1980 kwam het protest tegen porno vooral voort uit de moeilijkheden zich tot lustsubject te ontwikkelen. Bij het zoeken naar een bevredigender lustbalans lag tussen pakweg 1975 en 1985 het accent vooral op het verlangen naar seksuele bevrediging en naar meer seks bij de liefde. Tegenwoordig lijkt het alsof de discussie weer in die oude groef van protesteren tegen porno en instant seks is geschoten, maar dit keer staat het protest minstens even sterk in het teken van het verlangen naar relationele bevrediging; het gaat uitdrukkelijk om meer liefde bij de seks. Dit oogmerk is waarschijnlijk mede ontstaan uit moeilijkheden die seriële monogamie op den duur aankleven. Bij het klimmen der jaren stijgt immers het verlangen naar een intieme geliefde met wie ook een kinderwens kan worden gedeeld. Oud worden zonder zo'n geliefde en (dus ook) zonder kinderen is sedert lang een door velen geducht schrikbeeld, maar door de aandacht die de afgelopen jaren is uitgegaan naar het risico van snel vermindere vruchtbaarheid boven de dertig, heeft het nog aan kracht gewonnen.

Conclusie

De hier geboden verklaring voor de weerzin tegen wat sinds kort 'pornoficatie' heet, past geheel binnen het seksualiseringsproces zoals hier beschreven en geïnterpreteerd. De beschrijving is zeker niet volledig, maar wel historisch consistent en ze steunt de conclusie dat het seksualiseringsproces niet is gestagneerd of van richting veranderd. De waardering ervan mag verschillen, maar zowel de aanval erop als het pleidooi om seks en porno op scholen te bespreken, stuwen het seksualiseringsproces in dezelfde richting: emancipatie en integratie van seksualiteit. Hieraan verbonden is de conclusie dat in dit proces fasen zijn te onderkennen, net als in de ontwikkeling van de lustbalans.

Een belangrijk moment in dat proces was dat waarop vrouwen gingen meepraten over hun seksuele verlangens en (mee)beslissen over een bevredigende lustbalans. Vooral toen zijn mannen van twee kanten onder druk komen te staan: ze werden eerder en vaker geconfronteerd met vrouwen die dreigden de relatie te verbreken en dat ook deden, terwijl vrouwen tegelijk hogere eisen stelden aan het talent van mannen om haar seksuele verlangens te wekken en aan te wakkeren. Zo is het verlangen van mannen naar seks sterker gebonden geraakt aan hun verlangen naar een intieme relatie en heeft de emancipatie van vrouwelijke seksualiteit de binding van mannelijke seksualiteit als pendant. Het bracht een krachtige versnelling in de seksualisering van liefdesrelaties en de erotisering van seks.

Gelijker verhoudingen brachten hogere eisen aan de omgang en de zelfregulering en deze hebben zowel het verlangen naar intimiteit in een liefdesrelatie geïntensiveerd als het verlangen naar een ongecompliceerde (seksuele) relatie waarin de druk van deze eisen afwezig is of verwaarloosbaar, zoals bij *onenightstands* of in pornofantasieën bij soloseks. Naarmate de machtsongelijkheid tussen de seksen afnam en ze dus gelijkjer op elkaar raakten aangewezen, heeft deze ambivalentie in de lustbalans zich sterker opgedrongen. Zowel het verlangen naar onbevungen lichamelijke en zuivere seksualiteit als het liefdesideaal om als persoon én als lichaam te worden gekend en bemind hebben aan kracht gewonnen en het seksualiseringsproces verder voortgestuwd. Daarom valt te verwachten dat deze ambivalente gevoelens alsook de beide verlangens die de lustbalans vormen aan intensiteit zullen winnen, naarmate de machtsongelijkheid tussen de seksen verder afneemt.

Literatuur

- Alwin, D.F. (1988). 'From obedience to autonomy: Changes in traits desired in children, 1924-1978.' *Public Opinion Quarterly*, 52, 33-52.
- Boutellier, H. (1993). *Solidariteit en slachtofferschap. De morele betekenis van criminaliteit in een postmoderne cultuur*. Nijmegen: SUN.
- Bronfenbrenner, U. (1958). Socialization and social class through time and space. In E. Maccoby, T.M. Newcomb & E.C. Hartley (Eds), *Readings in social psychology* (pp. 400-425). New York: Holt.
- Curtin, Michael (1987). *Propriety and Position*. New York: Garland
- de Bruijn, J., & Timmerman, G. (1986). *Ongewenste intimiteiten op het werk*. Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, 's-Gravenhage.
- de Graaf, H., Meijer, S., Poelman, J., & Vanwesenbeeck, I. (2005). *Seks onder je 25*. RNG Studies nr. 7. Delft: Eburon.
- de Graaf, H., Höing, M., Zaagsma, M. & Vanwesenbeeck, I. (2007). *Tienerseks; vormen van instrumentele seks onder tieners*. Utrecht: RutgersNisso
- de Graaf, H., Nikken, P., Felten, H., Janssens, K., & van Berlo, W. (2008). *Seksualisering: Reden tot zorg? Een verkennend onderzoek onder jongeren*, Utrecht: Rutgers Nisso Groep/Nederlands Jeugdinstituut/MOVISIE.
- Draijer, N. (1990). *Seksuele traumatisering in de jeugd: Lange termijn gevolgen van seksueel misbruik van meisjes door verwanten*. Amsterdam: SUA.
- Hilkens, M. (2008). *McSex. De pornificatie van onze samenleving*. Amsterdam: L.J. Veen.
- Huisman, J., Dijkhuis, J., Dresen Coenders, H., & Weterman J. (1962). *Nette en onnette Woorden*. Hilversum: Paul Brand
- Lasch, C. (1980). *De cultuur van het narcisme*. Amsterdam: Arbeiderspers.
- Maris, C.W. (2007). Emancipatie tot lustsubject. *Filosofie en Praktijk*, 28, 33-37.
- Ministerie voor Onderwijs Cultuur en Wetenschap (2008). *Meer kansen voor vrouwen; Emancipatiebeleid 2008-2011*. 's-Gravenhage: auteur.
- Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (1984). *Nota met betrekking tot het beleid ter bestrijding van sexueel geweld tegen vrouwen en meisjes*, 's-Gravenhage: auteur.
- Rapport der Regeerings-Commissie inzake het Dansvraagstuk* (1931). 's-Gravenhage: Algemeene Landsdrukkerij.
- Rubinstein, R. (1983). *Liefst verliefd*. Amsterdam: Meulenhoff.
- van Ussel, J.M.W. (1968). *Geschiedenis van het seksuele probleem*. Meppel: Boom
- van Zessen, G.J., & Sandfort, T. (1991). *Seksualiteit in Nederland*. Amsterdam: Swets & Zeitlinger.
- Wouters, C. (1985). Seksueel geweld in ontwikkelingsperspectief: notities bij een ministeriële nota. *Maandblad Geestelijke Volksgezondheid*, 40, 1339-1343.
- Wouters, C. (1986). Gewenste en ongewenste intimiteiten. *Intermediair*, 22, 47, 17-25.
- Wouters, C. (1990). *Van minnen en sterven. Informalisering van omgangsvormen rond seks en dood*. Amsterdam: Bert Bakker
- Wouters, C. (2004). *Sex and Manners*. London: Sage.
- Wouters, C. (2008). *Informalisering*. Amsterdam: Bert Bakker

Summary

Has the sexualization process changed direction?

This paper discusses long-term changes in sexuality by connecting and integrating them into phases of formalization and informalization. The process of formalization of manners and disciplining of people as it proceeded until the late nineteenth century is related to and comprises a process of desexualization: controlling the dangers of sexuality by increasingly repressing sex and restricting it within marriage and by increasingly regulating sexual urges via the inner fears of a rather rigid and authoritarian conscience. This resulted in an increasingly stronger taboo on sex in public and in private, and to a large extent it was even banned from consciousness.

From the end of the nineteenth century onwards, there was an informalization of manners and an 'emancipation of emotions': emotions that had been denied and repressed, including all those related to sexuality, (re)gained access to consciousness and wider acceptance in more informal social codes. In this way, the process of informalization is connected to what can be called a process of sexualization. The paper provides a sketch of this process and subsequently discusses the present use of this concept, which is mainly moral and loaded with negative connotations. Moral motives have often resulted in an exaggeration of research findings of sexualization in this sense. This paper argues to interpret these findings within the framework of sexualization as a process. It comprises a polemic between the two concepts, arguing against this moral concept and in favor of a process concept of sexualization, a sexualization that refers to the emancipation of sexuality and its integration into everyday life.